

ХҒТАР 11.15.87
Ғылыми мақала

<https://doi.org//10.32523/2616-6887/2024-148-3-61-72>

Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлауға салыстырмалы талдау (Қазақстан мен Түркия мысалында)

М.Ә. Болысбек^{id}, Б.Б. Бюлегенова^{id}, А.Ә. Жүсіпқалиев^{id}

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: m.bolysbekov@mail.ru, bibigul_bb@mail.ru, azamatjusupkali@gmail.com)

Аңдатпа. Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлау демократиялық процесті және жергілікті жерде тиімді басқаруға едәуір септігін тигізіп, шешуші фактор болып табылады. Тарихында, саясаты мен мәдениетінде өзгешеліктері байқалатын Қазақстан және Түркияның жергілікті сайлауды ұйымдастыру тәсілдерінің де әртүрлі екенін байқауға болады. Осы мақаланың зерттеу мақсаты салыстырмалы талдау жасау арқылы Қазақстан мен Түркияның жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлау өзгешелігі мен ұқсастықтарын талдай отырып, тиімді әдісін анықтау, сол процестердің азаматтық қоғамның дамуы мен демократияға әсерін талдау.

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің реформалары билікті орталықтануын бытырату мен тұрғындардың жергілікті саяси үрдіске қатысу деңгейін арттыруды көздейді. Еліміздегі демократиялық өзгерістердің маңызды қадамы – бірнеше жылдар ішінде ауылдық округ әкімдерінің халықтың таңдауымен сайлануы, яки тікелей сайлау тәжірибесін қолдану болып табылады.

XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап Түркияның жергілікті сайлау жүйесі тұрақты. Ол мажоритарлық және пропорционалды өкілдік жүйелерін қолдана отырып, жергілікті басқарудың негізгі дамытушы факторы болып табылады.

Мақалада сайлау жүйелерінің түрлі аспектілері, саяси партиялардың рөлі, азаматтардың қатысу деңгейі, сондай-ақ проблемалар мен қиындықтарды анықтауға арналған салыстырмалы талдау ұсынылған..

Түйін сөздер: жергілікті өзін-өзі басқару, Қазақстан, Түркия, сайлау, сайлау науқаны, демократиялық реформалар, салыстырмалы талдау.

Кіріспе

Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлау демократиялық процесті және жергілікті жерде тиімді басқаруды қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Қазақстан мен Түркияда екі елдің тарихи, саяси және мәдени ерекшеліктеріне байланысты жергілікті сайлауды ұйымдастырудың әртүрлі тәсілдері бар. Бұл мақалада біз Қазақстан мен Түркияның жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлауды салыстырмалы түрде талдаймыз, сайлау процесінің ерекшеліктеріне, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының сұлбасына және жергілікті басқаруға ықпалын зерттейміз. Салыстырмалы макет ретінде Түркияны таңдаудағы мақсат – жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін реформалау бойынша едәуір жетістікке ие унитарлы ел болуында, ұлттық менталитетінің қазақи менталитетке ұқсастығында. Тәуелсіздігін алғанына айтарлықтай көп болмаған жас мемлекетті басқаруда менталитеті ұқсас елдің тәжірибесін зерттеп, артықшылықтарын қолдану арқылы тиімді басқарудың ұлттық үлгісін қалыптастыруға мүмкіндігіміз бар. Ол үшін жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі бастамалар ауқымын және нәтижесін саяси реформалық бағыт пен қарқынына теңдестіру қажет. Сонымен қатар, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің келешектегі қолданыс сұранысын анықтай отырып, оны енгізуде пайда болатын кедергілерді болжамды түрде анықтап, оларды жою жолдарын қарастыру қажет. Себебі кедергілерді жою жолдары мен салдарын қарастырмай, өзін-өзі басқару жүйесін ары қарай дамыту мүмкіндігі болмайды. Кешендік жұмыс жасалуы тиіс: өзге елдердің өзін-өзі басқару жүйесінің модельдерімен салыстырмалы анализ жасап, олардың нәтижелі болған тәжірибелерін өз елімізде қолдану мүмкіндігін зерттеу, өз менталитетімізге сіңімді элементтерін қолдану, ықтимал мәселелерді шешу жолдарын қарастыру.

Зерттеудің басты мақсаты – жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлаудың негізгі аспектілеріне Қазақстан мен Түркия аясында талдама жасап, салыстыру, ортақ белгілерін және де айырмашылықтарын анықтау, сонымен қатар бұл процестердің аталмыш елдердегі демократия мен азаматтық қоғамның дамуына ықпалын бағалау.

Талдау негізінен саяси партиялардың сайлаудағы рөлі, азаматтардың қатысу тетіктері және сайлаудың жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуға әсері сияқты маңызды аспектілерге бағытталады. Сонымен қатар, екі елдің алдында тұрған негізгі тенденциялар мен проблемалар, сондай-ақ олардың жергілікті басқару жүйелерін одан әрі жетілдіру мүмкіндіктері қарастырылады.

Бай мәдени мұрасы мен күрделі саяси реформалар тарихына ие Қазақстан соңғы онжылдықтарда өзінің саяси жүйесін едәуір өзгертті. Елде билікті орталықсыздандыруға және жергілікті басқару құралдарының рөлін күшейтуге арналған реформалар екпін алуда. Бұл тұрғыда жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлаулар басқару сапасын жақсарту ғана емес, сонымен бірге азаматтардың саяси процеске белсенді қатысуына ықпал ететін маңызды құралға айналды.

Түркия да соңғы жылдары жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін айтарлықтай реформалауда. Жергілікті басқаруды жаңғырту және сайлау жүйесіндегі өзгерістер саяси тұрақтылық пен жергілікті қоғамдастықтардың дамуына елеулі әсер етеді. Қазақстан мен Түркияның жергілікті өзін-өзі басқару жүйелеріндегі сайлауды салыстырмалы

талдау арқылы сайлау процесін ұйымдастырудағы негізгі айырмашылықтар мен ұқсастықтарды анықтап қана қоймай, осы тәсілдердің қазіргі заманғы сын-қатерлер мен талаптар контекстіндегі тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару реформасын өткізу біршама стратегиялық міндеттерді шешуге негізделген:

Біріншіден, «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын жүзеге асыру;

Екіншіден, демократиялық институттарды нығайту. 2021 жылғы маусымнан бастап ауылдық округтер әкімдерін тікелей сайлауды енгізу жергілікті басқаруға халықтың қатысуын күшейтудегі маңызды қадам болды, бұл азаматтар алдындағы жергілікті биліктің жауапкершілігін арттырады;

Үшіншіден, билікті орталықсыздандыру. Реформалар өкілеттіктерді қайта бөлуге, орталық биліктің кейбір функциялары мен ресурстарын жергілікті билікке беруге бағытталған, бұл жергілікті басқаруды жақсартып, жергілікті мәселелерді жедел шешуге мүмкіндік береді;

Төртіншіден, тікелей сайлау және жергілікті өзін-өзі басқару процестерінің ашықтығын арттыруға арналған басқа да шаралар жергілікті деңгейде сыбайлас жемқорлықпен және билікті асыра пайдаланумен күресуге ықпал етеді.

Зерттеу материалдары және әдістері. Бұл мақалада әдіснамалық негіз есебінде салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Оның себебі Қазақстан және Түркиядағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлау ұқсастықтары мен айырмашылықтарын салыстыра отырып, анықтауға мүмкіндік береді. Осы салыстырмалы талдау көлемінде мынандай аспектілерге айрықша көңіл бөлінді:

Сайлау жүйесі мен механизмі: жоғарыда аталған екі мемлекеттің сайлау жүйелерінің ерекшеліктері мен ортақ тұстарын зерттеу, атап айтқанда: кеңес, әкім және аудан басшылары тәрізді жергілікті басқару органдарына байланысты сайлаулар.

Саяси партиялардың рөлі: саяси партиялардың сайлау үрдістеріне ықпалы және олардың жергілікті басқарудағы орнына талдау жасау.

Азаматтардың қатысуы: сайлауға қатысу деңгейін бағалау, сайлау нәтижелеріне азаматтардың қатысуына тікелей әсер ететін тетіктер мен олардың беретін әсерін зерттеу.

Мәселелер мен қиындықтар: аталмыш мемлекеттерде жергілікті сайлау жұмыстарын ұйымдастыру және өткізу барысында болатын негізгі мәселелер мен қиындықтарды анықтау.

Нәтижелер мен талқылау

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Азаматтарымыздың соңғы жылдардағы тағы бір талабы – әкімдерді тікелей сайлау жүйесін енгізу. Бұл талап та орындалды.

Ауыл әкімдерін тікелей сайлау жүйесі 2021 жылы енгізілді. Содан бері 2,5 мыңға жуық әкім сайланды. Бұл – барша ауыл әкімдерінің 90 пайызға жуығы деген сөз. Қалғандары

әкімнің өкілеттік мерзімі аяқталған кезде өз ретімен сайлана береді. Жаңа әкімдердің 60 пайызы бұрын мемлекеттік қызметте жұмыс істемеген. Олардың арасында әртүрлі кәсіп иелері, түрлі партия өкілдері бар. Орташа жасы – 46 жас. Бір сөзбен айтсақ, халық өзі таңдаған әкімдердің құрамы едәуір жаңғырды.

Былыр күзде алғаш рет аудан және облыстық маңызы бар қала әкімдерін сайлай бастадық. Барлық облыста 45 әкім жаңа тәсілмен сайланды. Біз сайлау нәтижесін және сайланған әкімдердің жұмысын жан-жақты зерделедік. Соның қорытындысы бойынша түбегейлі шешім қабылдадық. Келесі жылдан бастап жаңа жүйеге біржола көшеміз. Бұдан былай аудан және облыстық маңызы бар қалалардың әкімдері тікелей сайлау арқылы ғана қызметке келеді. Әкімдердің өкілеттік мерзімі аяқталуына қарай яғни, ротация мерзімі жеткенде сайлау біртіндеп өткізіле береді. Бұл да – саяси жүйені реформалау ісіндегі кезекті маңызды қадам. Саяси реформа – бір реттік науқан емес. Мемлекеттің дамуына қажет болса, реформалар осылай үздіксіз жалғаса береді» - деп атап өтіп, бұл тақырыптың өзекті екенін көрсетті [1].

Тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстанда демократиялық өзгерістерге бағытталған бірқатар маңызды реформалар жүзеге асырылды. 2020 жылы Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі" атты Жолдауында «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңға түзетулер енгізуді ұсынды [2]. Бұл өзгерістер шеңберінде әкімдерді тікелей сайлау және «барлығына қарсы» дауыс беру мүмкіндігі қарастырылды. Осылайша, 2021 жылғы маусым айынан бастап ауыл әкімдері халықтың тікелей дауыс беруі арқылы сайлана бастады.

1995 жылдан бастап Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару және мемлекеттік қызметтерді бөлудің түрлі тұжырымдамалары дамып келеді. 2013 жылы әкімдерді сайлау тәжірибесі енгізілгенімен, 2021 жылға дейін әкімдер мәслихат депутаттары арқылы сайланып келді, бұл халықтың басқару процесіне тікелей қатысуына шектеу қоятын фактор болды. Мысалы, 2013 және 2017 жылдар арасында 2500-ге жуық әкімнің 1416-сы жанама сайлау арқылы сайланды [3], яғни әкімдерді тұрғындар емес, мәслихат депутаттары таңдайтын.

Ескі тәртіп бойынша әкімдікке үміткерді аудан әкімдері ұсынатын, алайда жаңа ережелер сәйкес, мәслихат сайлаған әкімдердің өкілеттігі аяқталған соң тікелей сайлау өткізіледі. 2021 жылғы 1 маусымнан бастап ауылдық округтердің әкімдері тікелей сайланатын болды, бұл Қазақстан Президентінің 2020 жылғы Жолдауында жарияланған бастамалардың нәтижесінде жүзеге асты.

Қазақстан Республикасының сайлау жүйесіне келетін болсақ, тәуелсіздік алғаннан бері бір қатар құжаттардың талаптарын орындай отырып, демократиялық тұрғыдан әділ сайлау өткізуді көздейді.

1-кесте. Демократиялық сайлаулардың өтуін қамтамасыз ететін құжаттар тізімі

Қазақстан Республикасы Конституциясы (33-бабы)
ҚР Сайлау туралы конституциялық Заңы (1995)
Жалпыға бірдей адам құқығы декларациясы (1948 ж. 10 желтоқсан)
Халықаралық азаматтық және саяси құқықтар туралы пакті (1966 ж. 16 желтоқсан)
Еуропалық адам құқығы мен негізгі бостандықты қорғау туралы конвенциясы (№1 Хаттама, 1952 ж.)
ЕҚЫҰ-ның Копенгаген кеңесінің құжаты (1990)
Нәсілдік кемсітушіліктің барлық түрін жою туралы халықаралық конвенция (1965 ж. 21 желтоқсан)
Әйелдерге қатысты кемсідудің барлық нысандарын жою туралы конвенция (1979 ж. 18 желтоқсан)
Әйелдердің саяси құқықтары туралы конвенция (1952 ж. 20 желтоқсан)
Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция (2006 ж. 13 желтоқсан)
ЕҚЫҰ-ның Адами өлшемі жөніндегі конференцияның Копенгаген кеңесінің құжаты (1990 ж. 29 маусым)
Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердегі демократиялық сайлаудың, сайлау құқықтары мен бостандықтарының стандарттары туралы конвенция (2002 ж. 7 қазан)
Еуропалық құқықтан демократияға Еуропалық комиссисы (Венеция комиссиясы) «Сайлау мәселелері бойынша үздік іс-тәжірибе кодексі» (2000 ж. 18-19 қазан)

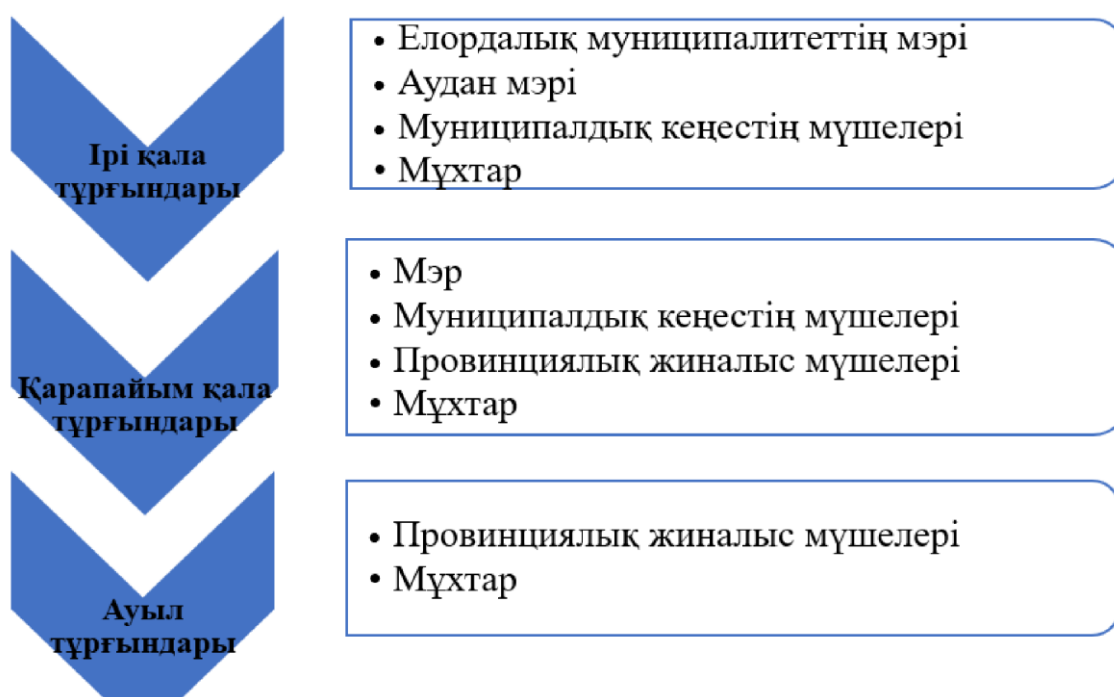
Әкім лауазымына кандидатты ұсыну саяси партиялар мен азаматтар өзін-өзі ұсыну жолымен жүзеге асады. Кандидат жергілікті сайлаушылардың кемінде 1 % дауысын жинауы қажет, ал әрбір әкімдік лауазымына кем дегенде екі кандидат ұсынылуы керек. Әкім болып сайланатын үміткердің жасы 25-тен кем болмауы, Қазақстан Республикасының азаматы болуы, жоғары немесе арнайы орта білімі болуы және заң талаптарына сай болуы қажет.

Жаңа ережелерге сәйкес, сайлау бюллетендерінде «бәріне қарсымын» деген жол қосылды. Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың болашағы тікелей сайлау жүйесін одан әрі дамыту және жетілдірумен байланысты. Бұл демократиялық реформалардың маңызды элементі болып табылады және халықтың басқаруға қатысу деңгейін арттыруға бағытталған.

Ауылдық округ әкімдерін тікелей сайлау — демократиялық басқаруды және халықтың мүдделерін көрсетуге бағытталған маңызды қадам. Бұл өзгерістер азаматтардың билікке деген сенімін нығайтып, жергілікті деңгейде шешім қабылдауға қоғамның қатысуына жаңа мүмкіндіктер ашады. Әкімдерді тікелей сайлау Қазақстанда демократияны дамыту үшін жаңа көкжиектер ашып, азаматтардың жергілікті басқаруға белсенді қатысуын ынталандырады және билікке деген қоғамдық сенімді арттырады.

Түркияның жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінде де бірнеше деңгейлі сайлау үдерістері бар: президенттік сайлау, парламенттік сайлау, муниципалитет әкімдері, аудан әкімдері, провинциялық немесе муниципалдық кеңес мүшелері, және мұхтар сайлауы. Түркияның әкімшілік жүйесі жергілікті сайлауды өткізу үшін округтердің үш түрін анықтайды: ауылдар, қалалар және мегаполистер. Халық саны 750 000-нан асатын қалалар ірі қалалар ретінде саналады, ал қалғандары қарапайым қалаларға жатады. Түркияда 31 ірі қала және 50 қалалық типтегі қалашық бар, әрбір сайлаушы төрт дауысқа ие болады.

1 – кесте. Азаматтардың өздері тұратын жердің түріне байланысты келесі лауазымдарға дауыс беру мүмкіндігі бар: [4]

Түркиядағы жергілікті сайлау ұлттық демократиялық процестің негізгі аспектісі болып табылады. Бұл сайлау жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастыруда және ұлттық саясатқа деген қоғамдық пікірді көрсетуде шешуші рөл атқарады. Әр бес жыл сайын өткізілетін жергілікті сайлауға әкімдерді, муниципалдық кеңес мүшелерін, ауыл басшыларын (мұхтар) және провинциялық кеңестердің мүшелерін іріктеу кіреді. Мұндай жиілік тұрақты демократиялық жаңаруды және жергілікті есеп беруді қамтамасыз етеді.

Түркиядағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлау мажоритарлық және пропорционалды болып бөлінеді [5]. Яғни, әкімдер қарапайым көпшілік дауыспен сайланады, онда белгілі бір муниципалитетте ең көп дауыс жинаған кандидат жеңіске жетеді. Керісінше, муниципалдық кеңестердің мүшелері пропорционалды өкілдік жүйесі бойынша сайланады. Орындарды бөлудің бұл әдісі әр партия алатын дауыстың пайызына негізделеді. Жергілікті сайлауда кем дегенде 18 жасқа толған және өздері тұратын сайлау округінде тіркелген түрік азаматтары жергілікті сайлауда дауыс бере алады.

Ауыл, аудан немесе қала әкімі лауазымына үміткерлер нақты критерийлерге сай болуы керек. Олар Түркия азаматтары және кемінде 18 жаста болуы керек. Маңыздысы, үміткерлердің мемлекеттік қызмет атқару құқығынан айыратын қылмыстық соттылығы болмауы тиіс. Олар саяси партиялардың өкілдері ретінде де, тәуелсіз ұйымдар ретінде де сайлауға түсе алады. Сәйкесінше, бұл белсенді және бәсекеге қабілетті сайлау ортасын құруға ықпал етеді.

Сайлау науқандары ресми түрде сайлау күніне 30 күн қалғанда басталады, бұл кандидаттарға өз платформаларын ұсынуға және сайлаушылармен өзара әрекеттесуге белгілі бір уақыт береді. Науқанды қаржыландыру ережелері ашықтық пен әділеттілікті қамтамасыз ету үшін қолданылады. Дауыстар сайлау учаскелері жабылғаннан кейін бірден есептеледі, ал процесті сайлау комиссияларының қызметкерлері, партия өкілдері және тәуелсіз бақылаушылар бақылайды. Бұл ашықтық халықтың сайлау жүйесіне деген сенімін арттыруға көмектеседі. Алдын ала нәтижелер сол күні жарияланып, жұртшылық пен мүдделі тараптарға уақтылы ақпарат беріледі. Ал ресми нәтижелерді растап оларды жариялауға Жоғарғы Сайлау Кеңесі (YSK) ұйымы жауапты болады [6].

Жоғарыда атап өткендей, Түркияда жергілікті сайлау әр бес жыл сайын өткізіліп тұрады. Жергілікті сайлауда 58 миллионға жуық сайлаушы өз дауыстарын бере алады. Жергілікті сайлауда әкімдер, муниципалдық кеңес мүшелері, провинциялық ассамблея мүшелері, мұхтар (аудан өкілдері) және ақсақалдар кеңестері сайланады. Провинциялық ассамблея мен муниципалдық кеңесті сайлау үшін 10 пайыздық сайлау шегі бар пропорционалды өкілдік жүйесі қабылданады. Сайлаушылар өздері тіркелген сайлау жәшігінде ғана дауыс беру құқығына ие.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың атқарушы органдарын құрудың қызықты тәжірибесі Түркияда жинақталған, онда әкімдер де, муниципалдық әкімшіліктердің мүшелері де сайланады [7]. Бұл ретте муниципалдық әкімшіліктердің мүшелері пропорционалды жүйені қолдана отырып, әкімдер – мажоритарлық жүйе бойынша сайланады. Бұл жағдайда муниципалдық әкімшіліктер мүшелерінің саны муниципалитеттің тұрғындарына байланысты анықталады.

2 – кесте. Түркиядағы муниципалдық әкімшіліктер мүшелерінің сайлау округтері тұрғындарына байланысты саны [8]

Халық саны	Муниципалдық әкімшіліктерден сайланатын мүшелері саны
1000-ға дейін	9
10001-ден 20000-ға дейін	11
20001-ден 50000-ға дейін	15
50001-ден 100000-ға дейін	25
100001-ден 250000-ға дейін	31
250001-ден 500000-ға дейін	37
500001-ден 1000000-ға дейін	45
1 миллионнан астам	55

3 - кесте. Қазақстан мен Түркиядағы ауылдық деңгейдегі әкімдердің сайлауын салыстырмалы талдау

Аспект	Қазақстан	Түркия
Жергілікті өзін-өзі басқару органдары	Әкім, мәслихат	Муниципалитеттер (Belediye), губерниялық және қалалық кеңестер, ақсақалдар (мұқтарлар)
Соңғы сайлау күні	2021 жылдың 25 шілдесінде	2024 жылдың 31 наурызы [9]
Сайлау жиілігі	Әкімдердің өкілеттіктерінің аяқталуына қарай	Әр 5 жыл сайын
Сайланған әкімдердің саны	730	Саны облысқа, шағын қалалар мен ауылдардың әкімдеріне байланысты болады
Сайлау жүйесі	Мажоритарлық жүйе. Тікелей сайлау	Мажоритарлық жүйе. Тікелей сайлау
Жергілікті сайлаудағы саяси партиялардың рөлі	Саяси партиялардың маңызы өте жоғары	Саяси партиялар сайлауға қатысады, бірақ ауылдық деңгейде олардың қатысуына тыйым салынады
Үміткерлер	Саяси партиялар, — өзін-өзі ұсыну тәртібімен, сондай-ақ егер ұсыну мерзімі аяқталған күні екіден аз кандидат ұсынылса, ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) әкімі ұсынады	Саяси партиялар және тәуелсіз кандидаттар
Тарихи контекст	Жанама сайлаудан (1999 жылдан бастап эксперименттер, 2013 жылдан бастап жергілікті өзін-өзі басқару туралы заң) 2021 жылғы тікелей сайлауға көшу	1963 жылдан бастап әрекет етуді
Сайлауға азаматтардың қатысуы	Жоғары белсенділік, 2021 жылы 78.5% [10]	Жоғары белсенділік, әсіресе шағын елді мекендерде. 2024 жылы муниципалдық сайлауда келушілер шамамен 78,55% құрады
Бюллетеньдердің ерекшеліктері	«Барлығына қарсы» бағанасын қосу	Стандартты бюллетеньдер
Сайлау құқығы	18 жастан бастап	18 жастан бастап
Сайлану шегі	25 жастан бастап	25 жастан бастап

Осы мақалада аталған ақпарат негізінде Қазақстан Республикасында саяси партиялар маңызды рөл атқаратындығы, олардың сайлау үрдісінің белсенді қатысушысы екенін аңғарамыз. Мақалада салыстыруға алынған Қазақстан Республикасы да, Түркия мажоритарлық жүйе қолданушылары. Дегенмен Түркияның саяси партиялары сайлаудың ауылдық деңгейінде қатысушы бола алмайды, бұл осы елге тән саяси құрылым ерекшелігі. Қазақстан Республикасында үміткерлер саяси партиялар атынан, болмаса өзін-өзі ұсыну тәртібімен сайлауға үміткер ретінде қатыса алады. Үміткерлер саны толық болмағанда, қосымша үміткерлерді ұсыну құқығы аудан әкіміне тиісті болады. Ал Түркия тәжірибесінде үміткерлерді ұсынуды саяси партиялар мен тәуелсіз кандидаттар жүзеге асырады.

Қорытынды

Қазақстан мен Түркияның жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлауын салыстыру арқылы әр елдің саяси құрылымдарын, ерекшеліктері мен ұқсастықтарын анықтауға болады. Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару органдары әкімдер мен мәслихаттардан тұрады.

2021 жылдың 25 шілдесінде алғаш рет тікелей сайлау арқылы 730 әкім сайланды. Бұл жүйе әлі де дамып келеді, себебі тікелей сайлау Қазақстанда жақында ғана енгізілді. Ал Түркияда жергілікті өзін-өзі басқару органдарына муниципалитеттер, губерниялық және қалалық кеңестер, сондай-ақ ақсақалдар (мұқтарлар) жатады. Мұнда сайлау әр бес жыл сайын өткізіледі және бұл жүйе 1963 жылдан бері тұрақты түрде қолданылады.

Деректерге сүйене отырып, сайлауға қатысушы азаматтардың саны екі елде де жоғары екенін байқауға болады. Қазақстанда 2021 жылғы сайлауға жалпы сайлаушылардың ішінде қатысушы 78,5%-ы болса, Түркияда 2024 жылғы муниципалдық сайлау шеңберінде келушілер шамамен 78,55% құрады [11]. Аталмыш көрсеткіш екі елде де жергілікті сайлауларға деген азаматтардың қызығушылығы жоғары екенін білдіреді. Түркияда жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі бұрыннан қалыптасқан және тұрақты түрде жұмыс істейді, ал Қазақстанда жаңадан қалыптасып келе жатыр.

Қазақстандағы тікелей сайлаудың енгізілуі маңызды демократиялық қадам болып табылады. Бұл қадам халықтың жергілікті басқаруға белсенді қатысуына мүмкіндік береді және жергілікті деңгейде демократияны нығайтады. Түркияның жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі ұзақ мерзімді тәжірибеге негізделген және оның тұрақтылығы мен тиімділігі байқалады. Бес жылдық кезеңмен өтетін сайлау жергілікті басқару органдарының халықтың таңдауына сәйкестендіруші тұрақты құралға айналады.

Қазақстан Республикасы мен Түркияның жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі сайлау бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді, бірақ екеуі де өздерінің демократиялық басқару жүйелерін жетілдіруге ұмтылады. Қазақстанда тікелей сайлаудың енгізілуі демократиялық реформалардың маңызды бөлігі болып табылады, ал Түркияда бұл жүйе әлдеқайда ертерек қалыптасқан және тұрақты түрде қолданылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурс]. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659> (қаралған күні: 24.07.2024).
2. Елдің таңдауы – әкім сайлауы [Электронды ресурс]. <https://www.gov.kz/memleket/entities/bko-terekty/documents/details/496856?lang=kk> (қаралған күні: 24.07.2024).
3. Ювица Н.В., Кадралиева А.А. Содействие местным сообществам в развитии участия в местном самоуправлении и процессе принятия решений на местном уровне // Информационно-просветительский методический материал. – Нур-Султан, 2019. – С. 21.
4. TRT World. [Electronic resource]. URL: <https://www.trtworld.com/turkey/seven-facts-to-know-about-turkey-s-local-elections-25366> (Accessed: 28.07.2024).
5. Минибаева Е.И. Местное самоуправление в Турции // Государство и право: предложения, проекты, методика. – Краков, 2014. – С. 41-43.
6. Polatoglu A. Turkish local government: the need for reform // Middle Eastern Studies. – London, 2000. – Vol. 36, No. 4. – P. 156-171.
7. Мидельский С.Л. Местное самоуправление в Турции и его значение для Казахстана // Membership in the WTO: Prospects of Scientific Researches and International Technology Market: Materials of the IV International Scientific-Practical Conference. In two volumes. Volume I. – Vancouver, Canada: Regional Academy of Management, 2019.
8. Современные избирательные системы. Вып. 17. / Под ред. В.И. Лафитского. – М.: РЦОИТ, 2022. – 400 с.
9. Carnegie Endowment. [Electronic resource]. <https://carnegieendowment.org/posts/2023/06/erdogans-next-fight?lang=en> (Accessed: 29.07.2024).
10. Taylak A. Voter turnout in Turkey: a cross-national comparison // Journal of International Social Research. – 2017. – Vol. 10, No. 52. – P. 352-351.
11. Союз мунаципалитетов Тюркского мира [Электронный ресурс]. URL: <https://www.tdbb.org.tr/?p=22564&lang=ru> (дата обращения: 29.07.2024).

References

1. Memleket basshysy Kasym-Zhomart Tokaevtin Kazakstan khalkyna zholdauy [Address of the head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan]. [Electronic resource] Available at: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659> (Accessed: 24.07.2024) [in Kazakh]
2. Eldin tandauy – akim sailauy [Country's choice-mayoral elections] [Electronic resource] Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/bko-terekty/documents/details/496856?lang=kk> (Accessed: 24.07.2024) [in Kazakh]
3. Yuvitsa N.V., Kadralieva A.A. Sodeistvie mestnym soobshchestvam v razvitii uchastiya v mestnom samoupravlenii i processe prinyatiya reshenij na mestnom urovne [Assistance to local communities in developing participation in local government and decision-making at the local level] Informacionno-prosvetitel'skii metodicheskii material [Information and educational methodological material] (Nur-Sultan, 2019, 21 p.) [in Russian]
4. TRT World. [Electronic resource] Available at: <https://www.trtworld.com/turkey/seven-facts-to-know-about-turkey-s-local-elections-25366> (Accessed: 28.07.2024)

5. Minibaeva E.I. Mestnoe samoupravlenie v Turtsii [Local government in Turkey] Gosudarstvo i pravo: predlozheniya, proekty, metodika [State and law: proposals, projects, methodology]. (Krakov, 2014) 41-43 [in Russian]
6. Polatoglu A. Turkish local government: the need for reform // Middle Eastern Studies. – London, 36(4), 156-171 (2000) [in Turkish]
7. Midel'skij S.L. Mestnoe samoupravlenie v Turcii i ego znachenie dlya Kazahstana [Local self-government in Turkey and its significance for Kazakhstan], Membership in the WTO: Prospects of Scientific Researches and International Technology Market: Materials of the IV International Scientific-Practical Conference. In 2 volumes. Vol. I. (Regional Academy of Management, Vancouver, Canada, 2019) [in Russian]
8. Sovremennye izbiratel'nye sistemy [Modern electoral systems] Issue 17. / Ed. by V.I. Lafitsky (RCOIT, Moscow, 2022, 400 p.) [in Russian]
9. Carnegie Endowment. [Electronic resource] Available at: <https://carnegieendowment.org/posts/2023/06/erdogans-next-fight?lang=en> (Accessed: 29.07.2024)
10. Taylak A. Voter turnout in Turkey: a cross-national comparison, Journal of International Social Research, 52(10), 352-351, (2017).
11. Soyuz munitsipalitetov Tyurkskogo mira [Union of Turkish world municipalities] [Electronic resource] Available at: <https://www.tddb.org.tr/?p=22564&lang=ru> (Accessed: 24.07.2024) [in Russian]

М.А. Болысбек, Б.Б. Бюлегенова А.Ә. Жүсіпқалиев

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Сравнительный анализ выборов в системе местного самоуправления (на примере Казахстана и Турции)

Аннотация. Выборы в системе местного самоуправления являются решающим фактором, существенно способствующим демократическому процессу и эффективному управлению на местах. Можно заметить, что Казахстан и Турция, где прослеживаются различия в истории, политике и культуре, имеют разные подходы к организации местных выборов. Целью исследования данной статьи является определение эффективного метода анализа избирательных различий и сходств в системе местного самоуправления Казахстана и Турции путем проведения сравнительного анализа, анализа влияния этих процессов на развитие гражданского общества и демократию.

Реформы системы местного самоуправления в Казахстане предусматривают централизацию власти и повышение уровня участия населения в местном политическом процессе. Важным шагом демократических изменений в стране является то, что в течение нескольких лет акимы сельских округов избирались избранным населением, или применяли практику прямых выборов.

С 60-х годов XX века местная избирательная система Турции стабильна. Он является основным развивающим фактором местного самоуправления с использованием мажоритарных и пропорциональных систем представительства.

В статье представлены различные аспекты избирательных систем, роль политических партий, уровень участия граждан, а также сравнительный анализ для выявления проблем и трудностей.

Ключевые слова: местное самоуправление, Казахстан, Турция, выборы, избирательная кампания, демократические реформы, сравнительный анализ.

M.A. Bolysbek, B.B. Byulegenova A.A. Jusipqaliev
L.N.Gumilyov Eurasian national university, Astana, Kazakhstan

**Comparative analysis of elections in the system of local self-government
(on the example of Kazakhstan and Turkey)**

Abstract. Elections in the system of Local Self-Government are a decisive factor, significantly contributing to the democratic process and effective local management. It can be seen that the ways of organizing local elections in Kazakhstan and Turkey, which differ in history, politics and culture, are also different. The purpose of the study of this article is to determine the most effective method of electoral differences and similarities in the system of Local Self-Government of Kazakhstan and Turkey by conducting a comparative analysis, to analyze the impact of these processes on the development of civil society and democracy.

The reforms of the local self-government system in Kazakhstan are aimed at spreading the centralization of power and increasing the level of participation of the population in the local political process. An important step in democratic changes in the country is the election of mayors of rural districts by choice of the population over the years, or the use of direct electoral practice.

Since the 60s of the XX century, the local electoral system of Turkey has been stable. It is the main developing factor of local government using majority and proportional representation systems.

The article presents various aspects of electoral systems, the role of political parties, the level of citizen participation, as well as a comparative analysis to identify problems and difficulties..

Keywords: Local Self-Government, Kazakhstan, Turkey, elections, election campaign, democratic reforms, comparative analysis.

Авторлар туралы мәлімет:

Болысбек М.Ә – PhD докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Бюлегенова Б.Б. – профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Жүсіпқалиев А.Ә. – магистрант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Bolysbek M.A. – PhD student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Byulegenova B.B. – Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Jusupkaliev A.A. – Master student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).